

לבימוי טרגדיות של שייקספיר והערות נוספות

מאיה קגנסקאיה

והאמת היא האהבה (אמרה אוניברסלית). שלא לדבר על "אור בקצה המנהרה" (ה"אני מאמין" של הלא-מאמינים). ועוד משהו באותו עניין, אבל קרוב יותר לנושא שלנו, מדבריו של רומיאו על יוליה: "כמו יהלום עשיר בתנוך של חבשי יאיר – נשגב יופייה מכל ניצול ארצי, יקר מדי, נדיר" (שייקספיר).

...האות המבשר ליוליה את עתידה האיום הוא זמרת העפרוני בסיומו של ליל הכלולות הראשון והאחרון בכל ימי חייה. כזאת היא השפה האיומה של הטרגדיה: מילונה של תקוה (העפרוני, הזריחה, האהבה) הופך לאלפבית של יגון. אנחנו זקוקים לשלום כדי שנוכל להפוך מגיבורי הטרגדיה לצופיה.

ההצגה הישראלית-פלשתינאית "רומיאו ויוליה" היא סלסול קולו של העתיד המגיע אל אוזנינו כאן ועכשיו, היא רצועת האודס של השחר המפציע במלכות החושך של האיבה ההדדית, הדם והשנאה.

...העבר אינו זקוק לנו: הוא מבוית ומסודר בחריצות ובפרטי פרטים, בדומה לרוסיה כפי שהיא נראית בחזונוטיו של סולז'ניצין. בהבדל מן העבר, העתיד הוא בסך-הכל מושג מופשט מתחום הדקדוק, העבר פעור לרווחה ותו לא... ממלאים אותו על-ידי הארכת ההווה, כלומר מעבירים אל המחר העומד ריקן אי-אלה פריטים אהובים במיוחד מתוך הריהוט שהתרגלו אליו. נעים לחשוב שבעתיד, כמו גם בהווה, את התפקיד של משכין השלום והמתווך בין שתי החמולות השערורייתיות והשוחרות ריב ומדון במזרח התיכון ימלא גינטלמן ממוצא אנגלו-סקסי, השליט הזה מלידה ומבטן, המסדיר את גורלות האדם בעולם כולו. והלא לגמרי לא משנה, מה שמו של האנגלו-סקסי הזה: וורן כריסטופר או כריסטופר מרלו, ביל קלינטון או ביל שייקספיר. העיקר שהוא אתנו.

מרשימה עוד יותר היתה בהצגה הזאת נוכחותו של משה שחל. לא חשוב ששמו משה אלא חשוב שהוא שר-המשטרה. אלבר קמי צדק: אם החברה מעבירה את כל תקוותיה וחסכוניותיה אל העתיד, הרי את הדאגה להווה היא מטילה באופן בלתי-נמנע ומוחלט על כתפי המשטרה. כך קרה גם לנו: חוקי האוטופיה הם חוקי ברזל לא פחות

ל א מזמן התמזל מזלי לחזות בשתילים רכים של עתידנו המזהיר – מטופחים היטב ובמסירות יתרה. במולדתי הישנה, האוטופית, זו שכבר חדלה להתקיים, על מאגריה העולמיים של החלל והזמן, היו נאלצים לעבור מרחק של שבעת אלפי ורסטאות כדי לגנום מחלבו ודבשו של חלום שהתגשם, ותהא זו תחנת-כוח גרעינית, שהאח הגדול השלים את בנייתה לפני המועד המתוכנן על אדמתו של אחיו הקטן, גינת הדרים בטונדרה הצפונית או משחק הוקי במדבר קארה-קומי שבדרום... ואילו כאן, אצלנו, הדברים נראים אחרת: החלל – כולו קצוץ (כלומר קצוץ-קנה, מין כלי כזה שיורה), ומן הזמן נשאר לא יותר מכדור: בום, צלוף! – וגמרנו, תם הזמן הזה, ואיננו עוד. על כן התברר שהעתיד נמצא במרחק בעיטה בלבד – עשר דקות הליכה מביתי, לא יותר.

העתיד התמקם בדרך בית-לחם, בבית מספר 1, והלא רק עין עצלה ולא-סקרנית תימנע מלראות בכך סמל מעורר תקוה: אם נרצה או לא, אם ניטפל או נתפתל, אבל הפרויקט הראשון של "מזרח תיכון חדש" ובעקבותיו – של כל העולם כולו – היה שייך לתושב בית-לחם "ממוצא יהודי", כלומר "לאחד משלנו".

את האולם למשכנו של העתיד (הנגר ישן) העמידה לרשותו "חברת החשמל" הממלכתית. כאן הסמלים, שמחים ומאירי-פנים, מסתדרים בזה אחר זה ומעצמם בשורה עורפית כמו נורות במעגל חשמלי עוקב: החשמל הוא האור. ובכן, "יהי אור!" (תנ"ך). והרי "האור בחושך זרח והחושך לא השיגו" (הברית החדשה). זהו "אור האמת" (ביטוי אידיומטי);

ספרה האחרון של ד"ר מאיה קגנסקאיה (שמו טרם נקבע) עומד לראות אור בהוצאת "ספרי עליית גג" בשיתוף-פעולה עם ידיעות אחרונות, והוא בבחינת ספר נלווה לנוסח החדש של החטא ועונשו בתרגומו של פטר קריקסונוב. ספרה (ברוסית) **מסטרנמס ומרגריטה** ראה אור בישראל וזכה להצלחה ברוסיה (מסטרנמס היה בונה הריטים נודע ששימש השראה ליצירתם של איל ופטרוב 12 הכיסאות). ספרה של קגנסקאיה הוא ביקורת על יצירותיהם של איל ופטרוב ובלנקוב, ומשחק מילים על שם ספרו של בולנקוב: **מסטר ומרגריטה** (השטן ממוסקבה, בנסח העברי).

מאמריה של ד"ר קגנסקאיה על הספרות הרוסית ראו אור בכתבי-עת שונים. זהו פרסומה הראשון בנתיב.

מחוקי ההיסטוריה. שר-המשטרה בתפקיד האחראי לתרבות, הרי גם המצב הזה פירושו קריצה מן העתיד העומד בפתח שאותו, כמו את פסל הקומודור, כבר הזמנו לסעודת הפרידה שלנו.

האלכימאים שאפו לגלות את אבן הפילוסופים, המסוגלת להפוך כל מתכת מצויה לזהב. את האבן לא גילו, אבל בדרך ירו גם ירו את אבני הפינה של הכימיה בת זמננו.

מודדי הקרקעות, בני העולם הקלסי העתיק, ניסו ללא הצלחה לחלק את פניה הגבשושיים של ארץ הלס לחלקות אדמה בהתאם לקנה-מידה אחיד, וכך נתקלו ברזי הגיאומטריה.

הבולשביקים הרוסיים התיימרו לבנות עולם חדש ולגדל אדם חדש ומושלם. כתוצאה ממאמציהם האל-אנושיים נולדו לאוויר העולם המדע השקרי סובייטולוגיה, הסגנון הספרותי והאמנותי סוצ-ארט, וה"הומו סובייטיקוס" (אדם סובייטי מצוץ), כנושא בלתי-נדלה לפרודיות העכשוויות של בימת הבידור הקל.

והנה דבר דומה קורה לציונות לגד עינינו ממש. בלי שהצליחה במיוחד בהשגת המטרה שהציבה לפניו: ליצור מן העם היהודי הזקן והטוב, אבל בה בעת גם חלש, אומה ישראלית צעירה, לא טובת-לב במיוחד ובה בעת חזקה, ולהפקיד בידיה מדינה שאף היא צעירה וחזקה. הציונות קיבלה, כתוצר לוואי לא-מתוכנן, אומה חדשה שמעולם לא היתה קיימת קודם לכן, היא האומה הפלשתינאית. ואם באומה מדובר, הרי אין מנוס גם ממדינה. ממדינת פלשתינה, כמוכן. הנה כזה הוא ההישג הכלל-עולמי וההיסטורי של המפעל הציוני.

ליצור היא כן יצרה, אבל מה לעשות עכשיו עם כל זה? זוהי השאלה הנשאלת במצב שנוצר. אומה איננה כימיה ואף לא בימת בידור קל, מפני ששתי אלה מאכילות את עצמן ללא מאמץ. ואילו את האומה שנולדה זה עתה – צריך להאכיל, ובין השאר יש לדאוג גם למזונה הרוחני. אבל מה הוא, המזון הזה!! והיכן משיגים אותו!!

כתשובה לשאלות נואשות כגון אלה משמש "תהליך השלום", וליתר דיוק – יסודותיו האידיאולוגיים, שאינם אלא "המורשת היהודית".

"המורשת", הכריז שמעון פרס, "יותר חשובה מן הארץ". אמר ועשה: לא נותר לנו עכשיו אלא לומר שלום לארץ הזאת. ה"מורשת" אוסרת עלינו לשלוט בעם זר. אז חדלנו. (אגב, אפילו האתאיסט הלוחמני ביותר, בתנאי שהוא אדם ישר, מוכרח להודות שבאיסור הזה מורגשת ללא ספק אצבע אלוהים: ההיסטוריה בת אלפיים השנים לא העמידה לרשותנו שום הזדמנות לנהל את גורלם של עמים אחרים, בעודה מעניקה לעמים האחרים זכות נדיבה לעשות בגורלנו אנו ככל העולה על רוחם. בהחרימו מידינו את ההיסטוריה, הקבי"ה פטר אותנו על-ידי כך מן הפיתוי לשלוט: המוסר יותר חשוב מן החירות).

ה"מורשת" מכריזה כי חיי-אדם הם ערך עליון. גם אנחנו הכרזנו. וחוף מזה, התחלנו לאהוב את אויבינו אהבת-נפש מאין כמוה. זוהי אמנם לא בדיוק מורשת שלנו, אבל קשה גם לטעון שהיא זרה לנו לגמרי (ראה דרך בית-לחם).

ערך גבוה יותר מחיי-האדם, מלמדת ה"מורשת", נודע אך ורק לשלום. טוב, מזה יש לנו עכשיו בשפע. ומה הלאה? הלאה, אם מוסיפים ללכת בדרכה של אותה ה"מורשת", תחול סוף-סוף הסימביוזה היצריתית המיוחלת עם העמים האחרים (אם

לא לבלבל עם התבוללות).

ההיסטוריה היא לא סתם עבודה מפרכת, אלא בוודאי ובוודאי אותה מלאכה שאינה כתובה בגמרא בין ל"ט המלאכות האסורות בשבת, וכמובן העיקרית שבהן; ואילו העמים האחרים אינם אלא "גויים של שבת" בעידן השבתון ההיסטורי שלנו שהתארך כאורך הגלות, גם אם הופסק איכשהו בלי מחשבה תחילה על-ידי ה"אפיזודה" הישראלית החולפת. אז שהם יעשו את שלהם, שיעבדו, ואילו אנחנו בתמורה לכך נרביץ בהם השכלה ונאיר את עיניהם באור התרבות, נתאמץ ונעלה אותם עד הרמה האוניברסלית, כלומר – המערבית. הלא הפצתו של אור ההשכלה והתרבות היא הספורט הלאומי שלנו, האהוב עלינו יותר מכל. ואם הפסדנו במערב, נפצה את עצמנו בניצחון-ניחומים במזרח.

הרפליקה של רבין שקוממה אנשים רבים כל כך, "הימין שלנו הוא החמאס היהודי!" כלל וכלל אינה מעשה בריונות פוליטית אלא תכנית תרבותית רחבה. שולמית אלוני, שהכריזה על כוונתה להפריש מכספי המדינה רק לפרויקטים תרבותיים ששני הצדדים – הפלשתינאי והישראלי כאחד – יהיו שותפים בהם, הראתה בצורה מוחשית ביותר כיצד תמוש תכניתו של רבין הלכה למעשה.

ארשה לעצמי הערת אגב: לאמיתו של דבר, תכונתה המלבבת ביותר של שולמית היא תמימותה הבלתי-אמצעית והספונטנית... רק בזכות תכונתה הבתולית הזאת מוארים לפעמים פניו ומבואות סתומים כאלה ב"תהליך השלום", שהיו מוארים כמדומני גם בלעדיה באור הבהיר של צהרי היום. לדוגמה, היא באה להגן בחירוף נפש על אחמד טיבי מפני "אנשי החמאס" הבאים-בתור שלנו.

הוא, אחמד, גם לויאלי, גם מתון, גם גמיש, ואפילו... "מכיר את התרבות המערבית".

והנה נשאלת השאלה: מה זה משנה, אם השרת הפוליטי של ערפאת מכיר את התרבות המערבית או לא מכיר אותה? מסתבר שזה באמת משנה, ועוד איך – מפני שאם לא תתגלה אצל הפלשתינאים הכמיהה ל"תרבות האירופית", כי אז אנו נישאר מובטלים בשוק העבודה של ההיסטוריה. אין לנו יותר מה לעשות עם עצמנו: כבר חוללנו כל מה שיכולנו.

...בהצגה "רומיאו ויוליה" פועלות דמויות רבות יותר מן הנדרש על-פי הטקסט המקורי של שייקספיר. משחקת ירושלים-של-מעלה בכל גבעותיה, אבניה וכוכביה, בלבנה בעלת הגוף העצום, התלויה ממעל והצפויה להיגרע בקרוב עד מידותיו של סהר יניצירי שהוא בשר מבשרה של הסביבה הזאת.

משחקת ירושלים-של-מטה, המחולקת בחזרה הכללית בין משפחת קפולט (היהודים) ומשפחת מונטגיו (הערבים). שתי המשפחות אוגרות כוח לקראת הצגת הבכורה. בחול, בחום ובפחד משחק המדבר שכבר ספק אם יש לו יחס כלשהו ליהודה. משחקים בציונות פרס ורבין, ובפרס הניתן על מאמצים להשכנת שלום משחק אונסק"ו. בתפקיד של אבי האומה שהכניע את הכופרים משחק ביריחו היו"ר ערפאת, ומשחקו עד כדי כך יפה ומשכנע עד שהוא עצמו הספיק לשכוח כי אנחנו ממלאים בהצגה הזאת תפקיד של לחשן.

איך יכולים להיראות שחקני התיאטרון על-יד "הנפשות הפועלות" האלה? רק כסטטיסטים. אבל גם כסטטיסטים הם נראו כל-כך לא מיומנים ששום תיאטרון מקצועי לא היה מסכים לשכור את שירותיהם.

זה היה יותר רע מסתם גרוע: זה היה אומלל. הבימאי

שהפך את שתי המשפחות לשני עמים המדברים בשתי שפות שונות – כילה בהמצאה הזאת את כל כוחו. הוא לא השקיע את הפנטזיה שלו בשום דבר נוסף: לא בתפאורת הבימה הממורטטת והעירומה כמו אולם של מפעל שפשט רגל וכל רכושו עוקל, ולא במוזיקה שעליה היו מוותרים מארגניה של כל חתונה ישראלית, ולו גם הלא-ברורים ביותר שביניהם. (מלבד פרט אחד שהיה יוצא-דופן: שני הצדדים היכו בתופים ברצון, בקול גדול ובמרץ רב).

דמיון לא גדול מזה בזבז גם על המיונסצינות, אם רק אפשר לקרוא בשם "מיונסצינות" לאותן תנועות פשוטות והכרחיות שמאפשרות לכל אדם ללכת לאנשהו, לאחוז בדבר-מה, לשבת, לקום, ליפול...

ואשר לדר-לשוניות העברית-ערבית שהיתה אמורה להרשים את הצופים, הרי השחקנים היו יכולים באותה הצלחה להתבטא בבלנדית או בסוהילי: אל האולם שכמעט לא הופרד מן הבימה עפו ממנה גושי מילים בלולות ולא אפיוות היטב – מין עיסה לשונית לחה ודביקה.

ואילו שייקספיר עצמו היה על כולם לטורח – הן שיריו והן הנחשול הגועש של גאוניותו. גם את אלה וגם את זה בלעו בחפזה, בלי שום תיאבון, ובלבד שיוכלו להגיע בהקדם האפשרי אל עיקר ההצגה: הצעקות והבכי על המתים.

וצעקו בדיוק כפי שהכו בתופים: בחריצות ובהתמסרות מלאה.

בתור הקרבן הראשון לאיבה המשותפת הזאת כלפי האמנות נפל מרקוציו, מרקוציו הנפלא, עם חלומותיו (חלומות המלט), עם הבלדות שלו ועם הקללה הקרובה ומובנת כל-כך לכל אחד מאתנו: "יבוא הדבר על בתיכם השניים!" (מאז היותי ילדה ועד היום אני משוכנעת שגם הטרגדיה כולה נכתבה למען מרקוציו ולא למען הנאהבים המסכנים מוורונה. הנאהבים מצויים תמיד בשפע, ואילו המשוררים – במשורה).

ובאמת למרקוציו לא היה מזל. חוסר-המזל שלו מתבטא בכך שאצל שייקספיר הוא שיך למשפחת מונטגיו, ואילו רצונו של הבימאי הפך אותה למשפחה ערבית. והנה מרקוציו שאומל אל חיקה, שמבטו ביישני ומלוכסן איכשהו הצדה, ממלמל משהו לא ברור על המלכה מאב, מתנדנד מעט על זוג מקבילים, נופל, מת ו... כאילו לא היה קיים מעולם.

אני אפילו מתביישת לומר שהשחקנים הפלשטינאיים נראו לא הרבה יותר פרימיטיביים מן הישראלים. אבל בעצם זה לא היה קשה להם, בדיוק כפי שלא קשה לערפאת להתפרסם בתור מדינאי ודיפלומט גדול (לפי טענתה של הטלוויזיה הישראלית), בשעה שהפרטורים שלו הם רבין, פרס, ואותה הטלוויזיה הישראלית.

"כיהלום עשירי" באמת, הזוהר "בתנוך של חבשי", נראתה יוליה שלנו. אותה לפחות היה אפשר לראות ולשמוע.

ואילו הפלשטינאיים פשוט עוררו רחמים. הם הושפלו, מפני שמחיאות הכפיים לא נועדו להם אלא ל"התליך השלום". ומחאו כף אלה שנוהגים למחוא לו כף גם בלי שום שייקספיר ובכל מצב שיעלה על הדעת.

...מה פירושה של כל הוויכוחים הממושכים האלה על שייקספיר, אשר לאמיתו של דבר מעולם לא חיבר לא את "המלט" ולא את "מקבת"? מה פירוש קברו הפתוח שנחפר ונחקר עוד ועוד, וכביכול התברר שאיש לא היה קבור בו? מה פשר החידה הזאת בת שלוש מאות השנים, שבורח הצליח לפתרה רק לאחר שהשווה את שייקספיר לא פחות ולא יותר אלא לבורא?.. לכל השאלות האלה יש הסבר אחד בלבד:

בת-הכרתה של האנושות האירופית חבוי ביטחון מוזר בכך שיצור אנושי, בשר ודם, לא היה מסוגל לכתוב לא את "המלט", לא את "מקבת" ולא את "רומיאו ויוליה".

די בגניעה קלה בכל אחת מן הטרגדיות של שייקספיר, ומיד היא מתגלה כזיאנר של הווייה ולא של ספרות: תמיד היא מתרחשת מחוץ לעלילה ולאפיון הדמויות, תמיד היא מדברת על דבר-מה אחר, שונה, אבל משום-מה זהו הדבר שבכל מאה חולפת נראה בעינינו החשוב מכל.

...מדוע לחתנה ביש-המזל של יוליה קוראים בשם פאריס, שמו של גיבור יווני שפעם חילק תפוח בצורה כל כך בלתי-זהירה עד שכתוצאה מכך פרצה מלחמת טרויה? מדוע יוליה, כשנודע לה על מותו של טיבאלט בדורקב עם רומיאו, מתחילה מיד לדבר על חטא שבא על עונשו, ואילו הטרגדיה כולה מסתיימת בסצינה כנה מאוד של הדין הנורא, שבה המתים קמים לתחייה רק כדי לשוב ולמות מיד באותו מעמד עצמו? והרי גם בתנ"ך החטא הקדמון מתחיל בפרי שהיה תלוי על עץ הדעת, טוב ורע... מדוע האב לורנצו, במקום למחול לנאהבים ולהפסיק עלי-די כך את מעגל האיבה שנמאס על כולם עד מוות, מתחיל משום-מה להתפלסף באריכות על תכונותיהם של צמחים העשויים להועיל ולהיות קטלניים כאחד, כלומר הוא מדבר על טוב ורע הנתונים בתסבוכת הדדית, שאותה הוא ורק הוא, כיאה לאבינו שבשמים, מסוגל להתיר ולהפרידם זה מזה? מדוע עצם השם מרקוציו מזכיר בצורה ברורה כל-כך את מרקוריוס, האל היווני-רומי רב העצמה הזה, עם כנפיים לקרסוליו, פטרונם של סודות הידע האנושי וטקסי המסתורין, האל-השליח שתפקידו לקשר בין מלכות החיים למלכות המתים?

הנה הפתרון: אצל שייקספיר חלה התנגשות בין העולם הפגני העתיק לעולם היהודי-נוצרי, וכן בין המיתוסים של שני העולמות האלה.

בהבדל מן הגורל שמוצאו בעולם העתיק, "רומיאו ויוליה" היא טרגדיית הגורל התנ"כי, שבה כבר צעדים הראשון של גבר ואשה זה לקראת זו אינו אלא צעד אל המוות.

כך אני קוראת את הטקסט הזה. אפשר לקרוא אותו גם אחרת, ולא פעם אחת אלא עשרות פעמים. הדבר היחיד שאסור הוא להפוך את הטרגדיה ל"בירור יחסים" בין שתי המשפחות שבאכזריותן אטומת הלב קטלו את אהבתם הטהורה של שני צאצאיהן הצעירים.

הניגוד שלא מיצה את עצמו, המתיחות שטרם פגה בין העולם היווני העתיק ועולמו של התנ"ך, היו ונשארים הנושא הנצחי של התרבות האירופית. ואילו לעמים אחרים יש נצחים משלהם.

הישראלים עדיין זוכרים, ולו גם במעורפל, את עברם האירופי. אבל מה היא, הדרמה הזאת, בעיני הפלשטינאי, ולשם מה הוא זקוק לה בעולמו שלו? ולחלופין, מה עושה הפלשטינאי לדרמה הזאת? לא כלום.

הבה נהיה כנים עם עצמנו ונכיר בעובדה שבניגוד לרטוריקה הליברלית המקובלת, קיימות תרבויות שאין להן מקום בכפיפה אחת זו עם זו. לאור נסיבות אלה, אם אנחנו מתכווננים להחליף את ה"לא כלום" הזר ב"משהו" משלנו, הרי אנחנו עצמנו פשוטו כמשמעו הופכים ל"לא כלום". לישראלים קל הרבה יותר לאבד את גובהם האירופי, מאשר לפלשטינאים לצבור את הגובה הזה. וכל הציוד החיוני כבר מוכן: ראשית-כל, השם: "התרבות של עידן השלום", ושנית – המימון.

האחים הקטנים. אבל די היה שהאלימות הפוליטית הקרויה "ברית המועצות" תיעלם, ומיד התברר ששום השפעה הדדית ושום כבוד הדדי לא היו ולא נבראו.

ואני מכירה גם דבר נוסף: ביטחון טוטליטרי טהור של משוררי "התרבות של עידן השלום" בכך שהתרבות מתחילה בחדר עבודתו של השר. ואין זו אלא עובדה קיימת: אנחנו חברה המנוהלת מלמעלה. וכבר דורשים מאתנו לא רק לויאליות פוליטית אלא גם אסתטית.

מציגים את "רומיאו ויוליה" כדוגמה מוחשית לידידות תרבותית לעתיד לבוא בין ישראל לפלשתינה. אין להצגה זו יתרונות נוספים. אם המצב הוא כזה, עדיף היה לכל הצדדים שלא יהיה שום עתיד בכלל ■

כפי שטוען אחד התועמלנים של "תרבות השלום", אלי גרינפלד, "היום שרים ואנשי ציבור, אמרגנים ומארגני פסטיבלים מייחסים חשיבות גדולה להיכרות הקהל הישראלי עם התרבות הערבית. הוקצבה למטרה זו קרן מיוחדת... הישראלים מוכרים היטב במשרדי התרבות של מצרים, מרוקו ותוניסיה. שרים ואנשי ציבור עורכים לשם עלייה לרגל של ממש. כולם רוצים להשתתף ביצירת התרבות של עידן השלום". הנה כך. כולם רוצים. ואני – לא. אני כבר השתתפתי: "עשרת ימי הספרות הקירגיזית במוסקבה", הספרות הטדז'יקית – בקייב, הטורקמנית – בלנינגרד. אלה היו הפגנות כפיות של ההשפעה החיובית וההדדית של תרבותו הגדולה של האח הגדול על התרבויות הנחותות של